

HAJDU TIBOR

Az őszirózsás forradalomról a rendszerváltás után

A rendszerváltás bizakodó hónapjaiban úgy gondolhattuk, hogy a nyugati típusú polgári demokrácia, piacgazdaság épülő új társadalma a közelmúlt magyar történelméből leginkább az őszirózsás forradalmat, az abból születő népköztársaságot tekinti majd előképének, ideáljának. Hogy nem így történt, azt eleinte elintézhettük azzal, hogy régen volt, a körülmények egészen mások. Ma már láthatjuk, hogy többről van szó.

A demokratikus jelszavakkal majd mindenki egyetértett, amíg azok a függetlenség helyreállítását, a Kádár-rendszer ebből következő bukását, a szabadságot és szabadrablást jelentették. A politika terén a kimondatlan, reálisnak hitt gondolat uralkodott, hogy Mátyás király halála óta Magyarország mindig valamelyik nagyhatalom érdekkörébe tartozott (finoman szólva), s az USA dominanciája bizonyára kellemesebb lesz Moszkváénál. Németh Miklós kormányának nem is volt nagyobb vágya, mint hogy elnyerje az USA, esetleg az Egyesült Királyság budapesti követének rokonszenvét. Soros György nagylelkű támogatásait előlegnek tekintettük Uncle Sam pénzeszsákjának megnyílásához.

Hamar kiderült, hogy nem így lesz: saját lábunkra kell állnunk. Akkor pedig visszatérhetünk múltunk élő hagyományaihoz. Az első, Antall-kormány rögtön megkezdte a Horthy-rendszer (legyünk igazságosak: az 1938 előtti Horthy-rendszer) finom rehabilitálását. Az akkori második legnagyobb párt, az SZDSZ volt az, amelyik még leginkább szimpatizált az ősz-

rózsás forradalom emlékével, sőt sajátos módon az MSZP is, amennyiben a Kádár-rendszer emlegetését óvatosan kerülte. Viszont lassan felfedezte szociáldemokrata gyökereit, már csak azért is, hogy felvegyék az Európai Szocialista Pártba (amire ugyancsak lassan került sor). A kisgazdapártnak nem volt múltképe, mert nevének múltjához nem sok köze volt. Néhány év alatt előkerült a szélsőjobboldal, amely már a Horthy-rendszer 1938 utáni éveit is vállalta. Természetesen nincs szó arról, hogy a tudományos történetírás ezeket a mintákat követné; de a kereteket lehetőségeket, könyvkiadást, a sajtó lehetőségeit mégis ezek szabják meg.

A Horthy-rendszerben az őszirózsás forradalom közelmúlt volt, ezért róla szóló tudományos munkák még alig készültek. Ha profi történészek foglalkoztak az őszirózsás forradalommal és előzményeivel, azok is inkább a politikai publicisztika szintjén (mint Szekfű Gyula¹). Visszaemlékezések, politikusi beszámolók bőven jelentek meg, de itthon inkább csak a jobboldalon. Ezeknek az írásoknak fő célja, ha általánosítunk, az volt, hogy a nemzeti katasztrófa, Trianon felelősségét, amennyire lehetett, a világháborús vereségről áttolják a forradalmakra. Amilyen alaptalanul, a közvéleményre gyakorolt hatásukat tekintve annyira eredményesen. Az emigrációban jelentek meg értékes, jóllehet elfogult visszatekintések, ezeket inkább csak pult alól lehetett árulni, Supka Géza² hazai kísérletét az események tárgyyszerű leírására betiltották. Az itthon megjelent emlékezések, leírások közül leginkább Batthyány Tivadar emlékezéseit³ és Gratz Gusztáv összefoglalóját⁴ tekinthetjük időtállóknak. (Aki a Horthy-korszak idevágó irodalmát és egyben az 1963-ig publikált, a forradalom történetével foglalkozó hosszabb-rövi-

¹ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Élet Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1920.

² SUPKA Géza: *A nagy dráma*. Reggeli Hírlap, Miskolc, 1924.

³ BATTHYÁNY Tivadar: *Beszámolóm I-II.* [k. n.], Budapest, 1927.

⁴ GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.

debb írásokat bővebben akarja megismerni, annak ajánlhatom Siklós András annotált bibliográfiáját.)⁵

Rögtön a háború befejezése után megjelent egy értékes munka, ha nem is történész, hanem a forradalom szereplőjének tolalából, de Juhász Nagy Sándor, a forradalom igazságügy-minisztere igyekezett részletes, pontos és objektív leírást adni, így az ő könyve tekinthető az őszirózsás forradalom történetét összefoglaló első komoly munkának.⁶

Az emigráns irodalom értékes termékei közül Böhm Vilmos könyve jelent meg itthon a háború után.⁷ Bár visszaemlékezés, és elfogulatlannak sem mondható, adatgazdagságával, fontos dokumentumok közlésével forrásmunka a mai történetírás számára is. Érdekessége a bontakozó kommunista történetírás reakciója. A Magyar Kommunista Párt (MKP) – mint a többi érdekelt párt is – jobbnak látta nem bolygatni a forradalmak történetét, de Böhm könyvére mégis szükségét érezte reagálni. Andics Erzsébet, aki az MKP irányadó történészének számított, recenziójában leszögezte pártja hivatalos (és a következő évtizedben megkerülhetetlen) álláspontját, amelyet 1947 végén alaposabban is kifejtett.⁸ Ebben az őszirózsás forradalmat lefokozta a Tanácsköztársaság tökéletlen előzményének szintjére, és sommásan elintézte a szociáldemokrácia szerinte lényegében negatív, visszahúzó szerepét a forradalmakban. A következő évtizedben ettől eltérően érdemben nem lehetett publikálni az őszirózsás forradalomról, legfeljebb csak röviden.

Ezt az elhallgatást csak az 1956-os változások törték meg. Úttörőnek tekinthető Mód Aladár 1958-as tanulmánya,⁹ amely 1918-at még mindig csak 1919 előzményének, a forradalom alacsonyabb szintjeként mutatja be, de azért elismerőbb, tárgysze-

⁵ SIKLÓS András: *Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.

⁶ JUHÁSZ NAGY Sándor: *A magyar októberi forradalom története*. Cserépfalvi, Budapest, 1945.

⁷ BÖHM Vilmos: *Két forradalom tűzében*. Második magyar kiadás. Népszava, Budapest, 1947.

⁸ ANDICS Erzsébet: Demokrácia és szocializmus 1918–1919-ben. *Társadalmi Szemle*, 1947/12. 849–864.

⁹ MÓD Aladár: Magyar prolog. *Valóság*, 1958/1. 13–28.

rűbb módon. Ettől kezdve részletesen, akár önálló írásokban is lehetett foglalkozni az őszirózsás forradalommal, hangsúlyozva alacsonyabb rendűségét a Tanácsköztársasággal szemben. Ez a regula csak a nyolcvanas évek közepe táján oldódott fel.

Bizonyos javulást hozott Károlyi Mihálynak a hatvanas évek közepén kezdődő kultusza. Özvegyének és irathagyatékának hazatérése után a hivatalosság, főleg a külügy és befolyásos veteránok is felkarolták Károlyi Mihály emlékezetét: kiadták memoárjait, levelezését – bizonyos kényszerű kihagyásokkal –, illetve róla szóló tanulmányokat. Sőt szobrot is emeltek neki (Varga Imre műve, 1975). Mindebben bizonyára szerepet játszott, hogy a propagált kommunista hősfigurák népszerűsége korlátozott volt, míg Károlyi személye más körökben is szimpátiát keltett. A Károlyi-kultusz előnye volt, hogy levelezése tartalmazta olyan politikusok leveleit, írásait is, akiknek elfogadtatása nehezebben ment. Elkészült ugyan Jászi Oszkár válogatottlevelezés-kötete, de csak a rendszerváltás után jelenhetett meg.¹⁰ (Igaz, Nyugaton ismert, Chicagóban 1929-ben publikált fő művét 1982-ben kiadták magyarul – először. Sőt ugyanabban az évben napvilágot látott Jászi válogatott publicisztikájának gyűjteménye is, számos, október emlékének szentelt írással, persze kommunistaellenes megnyilatkozásai nélkül).¹¹ Kormányának tagjai közül csak Kunfi Zsigmond rövid életrajzát sikerült kiadni 1974-ben, majd válogatott írásait is 1984-ben.¹² Az 1980-as évek utolsó harmadában a Kádár-rendszer válsága már a cenzurális viszonyok oldódásában is megnyilvánult. Szinte szabadon írhatott, aki nézeteinek megfelelő kiadót, periodikát talált. Hogy szélsőséges példával kezdjem, már 1987-ben közzétehetette Raffay Ernő nyíltan nacionalista könyvét egy

¹⁰ LITVÁN György–VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991.

¹¹ JÁSZI Oszkár: *A Habsburg-Monarchia felbomlása*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

¹² KÖVES Rózsa–ERÉNYI Tibor: *Kunfi Zsigmond életútja*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974; MUCSI Ferenc–SZABÓ Ágnes (szerk.): *Kunfi Zsigmond válogatott írásai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. Említésre méltó, hogy utóbbiban már helyet kaphattak Kunfi egyes kommunistaellenes írásai is.

addig kényesnek tartott témáról.¹³ Reprint kiadásban jelent meg 1989-ben Szekfű *Három nemzedéke* (az 1934-es változat).

Másrészt folytatódott Jászi reneszánsza, az 1918–1919-es forradalmakat értékelő *Magyar kálvária–magyar feltámadás* első hazai kiadásával¹⁴ és 1988-ban, a nem sokkal az őszirózsás forradalom előtt publikált *A Monarchia jövője* új kiadásával. 1989-ben jelent meg egy válogatás Jászi politikai írásaiból, szinte provokatív címmel, a Századvég, tehát, mondhatni, a Fidesz kiadásában.¹⁵ „A Századvég füzetek nem véletlenül indul Jászi Oszkár írásaival” – olvashatjuk a bevezetőben, és elgondolkozhatunk a véletlenek logikáján és a Századvég útján...

A korlátok feloldása a marxista, baloldali irodalomra is vonatkozott. Így megjelenhetett Krausz Tamás és Béládi László kritikus Sztálin-életrajza, egy válogatás az addig elhallgatott Buharin írásaiból, Molnár Erik és Mód Aladár addig kiadatlan '56-értékelései; az 1918-as forradalmak témaköréből Hajdu Tibor újszerű áttekintése.¹⁶ Megjelentek Pogány József válogatott írásai, a sokéves feledés után Garbai Sándor életrajza.¹⁷

A rendszerváltás után nyomtathatták csak ki Károlyi Mihály 1920-as évekbeli levelezésének addig kéziratban pihenő kötetét,¹⁸ amelyek fő témája az őszirózsás forradalom története, értékelése.

Jelen írás nem bibliográfia, teljességre már csak a terjedelem miatt sem törekedhettem, csupán néhány fontos vagy jellemző, véleményformáló publikációt emelek ki az új tendenciák bemutatására. A rendszerváltás első éveiben az őszirózsás forradalommal foglalkozó rövid írások főleg a publicisztika szint-

¹³ RAFFAY Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987.

¹⁴ JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária – magyar feltámadás*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989.

¹⁵ GYURGYÁK János–KÖVÉR Szilárd (szerk.): *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Válogatás Jászi Oszkár politikaelméleti írásaiból. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989.

¹⁶ HAJDU Tibor: *Közép-Európa forradalma*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.

¹⁷ SZABÓ Ágnes–VARGA Lajos: *Garbai Sándor a Forradalmi Kormányzótanács elnöke*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.

¹⁸ HAJDU Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése II. 1921–1925*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990; HAJDU Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése III. 1925–1930*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

jén jelentkeztek. Ez azonban nem jelenti, hogy nem készültek olyan munkák, amelyek lényegesen bővítették ismereteinket az őszirózsás forradalomról.

Monografikus összefoglalások a rendszerváltás első éveiben nem születtek, mert a forradalmat lényegében elitelő, konzervatív nézetek képviselői még nem voltak felkészülve, a demokratikus baloldal tanárai és kutatói pedig egyelőre, bár kritikusan, de támaszkodhattak az előző évtizedekben megjelent összefoglaló és résztanulmányokra.

A tankönyvirodalom viszont nem várhatott, hiszen a Kádár-korszak tankönyveit nem adhatták a tanulók kezébe, s ezért szakítani kellett az ismert tendenciával, hogy az iskolai történelemkönyvek általában több évtizedes késéssel követik az új kutatási eredményeket, akár a középkor történetében is, hát még a közelmúlt történetére vonatkozóan. Ezért a tankönyvírók támasz nélkül önállóságra kényszerültek, s ez magyarázza, hogy vitatható ítéleteket is hoztak, sokszor a közhangulat hatása alatt.

1991-ben még megjelent egy szocialista szemléletű történelemtankönyv, amely egészen 2004-ig több kiadást is megért.¹⁹ Az új oktatásügyi kormányzatnak azonban új tankönyvekre lett volna szüksége. Átmeneti szemléletűnek tekinthető Gergely Jenő, az ELTE tanárának könyve, amely inkább a tanároknak szóló segédlet. Gergely ugyan azzal kezdi, hogy „nem akar egyik táborba sem besorolni”, de mai szemmel nézve kis könyve Károlyi-pártinak minősíthető. Felveti a forradalmak történetének egyik legvitatottabb kérdésében, hogy a Tanácsköztársaság folytatása vagy ellentéte az őszirózsás forradalomnak, és a kontinuitás mellett foglal állást. Érdeme, hogy az előző évek interpretációival szemben hangsúlyozza: az „antiliberalis” jobboldal már a forradalom kezdetén szervezkedett (Nemzetvédelmi Szövetség), és miután a Károlyit elhagyó függetlenségiiek közeledtek hozzá, esélye volt arra, hogy sikert arat, legalábbis vidéken, az 1919 tavaszára tervezett választásokon. A sietség okozta kis bakik (hogy Csernoch hercegprímás tette volna IV. Károly

¹⁹ BORSÁNYI György–BENKES Mihály–KENDE János: *Történelem IV. 1914–1990. Tankönyv a középfokú iskolák számára*. Cégér, Budapest, 1991.

fejére a magyar koronát, vagy hogy Esterházy Móric kormányában a Munkapárt tagjai is helyet kaptak, a Katonatanács vezetője Szántó Béla lett volna) nem vonnak le a szerző érdeméből.²⁰

Már kifejezetten polgári szemléletű Bertényi Iván és Gyapay Gábor 1992-ben megjelent, szintén a tanárok részére írott könyve.²¹ Mint Szabolcs Ottó írta 1995-ben kelt ismertetésében: „Ez a kézikönyv pótolta és sok iskolában ma is pótolja – a tankönyvet.”²² A modern kort Gyapay írta, az őszirózsás forradalmat 7 oldalon. A világháborút, a felelősség kérdésének vizsgálata nélkül, egyértelműen elítéli, ebben különbözik a nacionalista történetírástól, a forradalmat a háborúvesztés egyenes következményének tekinti. A Károlyi-kormányt jó szándékúnak, ám naivnak tartja. A kommunista párt tevékenységét objektíven ismerteti, leszögezve, hogy politikája a világforradalomba vetett reménységen alapult, tekintet nélkül a magyar kormány és társadalom valós helyzetére.

Hamarosan megjelentek a már új szemléletű, általános és középiskolai történelemkönyvek. Az Antall-kormány és a Horn-kormány sem törekedett a tankönyvírók befolyásolására, azok általában a közhangulat alapján orientálódtak, nem egységes szempontok szerint.²³ Az első ilyen általános iskolai történelemkönyv, Fekete Pál 1991-ben megjelent munkája még nagyjából tárgyyszerűen ismerteti röviden az őszirózsás forradalmat. Keletkezését és bukását is a másképp megoldhatatlan válság következményének tekinti. A szerző a két forradalmat egymás ellentétéként szemlélteti, amit azzal is nyomatékosítja, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltását már nem forradalomnak, csak hatalomátvételnak nevezi.

²⁰ GERGELY Jenő: *A magyarországi forradalmak 1918–1919*. IKVA, Budapest, 1991.

²¹ BERTÉNYI Iván–GYAPAY Gábor: *Magyarország rövid története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1992.

²² SZABOLCS Ottó: Iskolai tankönyvek az 1918–1919-es magyar forradalmakról. *Eszmélet*, 1995/25. 83–103.

²³ Az 1994-ig megjelent tankönyveket összefoglalóan értékeli: SZABOLCS Ottó: I. m.

A következő, szabadon választható iskolai történelemkönyv Dűrr Béla munkája.²⁴ Színvonalát emeli, hogy forrásgyűjteményt is közöl. Tényszerűen mutatja be az őszirózsás forradalmat és előzményeit, rokonszenvesen kezeli a Károlyi-kormány tevékenységét. Ám leszögezi, hogy „a Károlyi-kormány minden jószándékú igyekezete ellenére képtelen volt úrrá lenni a feltoronyosult nehézségeken. Ehhez sem katonai erő, sem elegendő idő és anyagi eszköz nem állt rendelkezésére.” Károlyi a hatalmat a szociáldemokratáknak adta át, de „[n]agy vita után a mérsékelt szárny vezetői visszavonultak és teret engedtek a kommunistákkal együttműködni hajlandó radikálisoknak”, akik „csalárdul” megtévesztették Károlyit.

A középiskolák számára jelent meg Nagy László esszészerű, tankönyvpótlónak ajánlott könyve. Ő a forradalmi kormányok naivitását emeli ki.²⁵ Kiemelkedő színvonalú Bihari Péter objektív munkája, amelyet a minisztérium, igaz, csak elkészülte után két évvel engedélyezett iskolai használatra.²⁶ Különböző jellegű tankönyvpótlók, összeállítások mellett, jó esetben Bertényi és Gyapay könyvét használták.

Salamon Konrád tankönyve először 1994-ben, majd még két kiadásban jelent meg.²⁷ Lényegében objektív hangvételű, nem fogadja el a Horthy-korszak irodalmának rágalmaait Károlyiról, a forradalom okát a háborús vereségben és veszteségekben látja, valamint abban, hogy ezek következtében a közvélemény csalódott a munkapárti rendszerben. Kiemeli, hogy Károlyi és a szociáldemokraták igyekeztek biztosítani az átmenet békés jellegét.

A honvédelem kérdésében viszont visszatér a Horthy-kori illúziókhoz. Szerinte ugyanis a hazatérő ezredek egyharmada harcképes állapotban volt – ami a korabeli dokumentumok ismeretében sajnos könnyen cáfolható. Ezt megtoldja azzal, hogy

²⁴ DÜRR Béla: *Történelem az általános iskola 8. osztálya számára*. Korona Kiadó, Budapest, 1993.

²⁵ NAGY László: *Magyarország Európában*. Honffy Kiadó, Budapest, 1993.

²⁶ BIHARI Péter: *A 20. század története fiataloknak*. Holnap Kiadó Kft., Budapest, 1991.

²⁷ SALAMON Konrád: *Magyar történelem a középiskolák számára*. IV. Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

ha Bartha hadügyminiszter végrehajtja az öt fiatal korosztály fegyverben tartását, 300 ezres hadsereg áll rendelkezésére, ami „legendő lehetett volna szomszédaink mohóságának csillapítására”. Mondhatná erre valaki, hogy mint feltevés ellenőrizhetetlen, de hát a négy és fél éves háború után sem Kun Béla, sem Horthy nem tudott ennyi férfit fegyverbe állítani. (Még Kossuth Lajos sem ’49-ben...) Ilyen ábránd, hogy az 1918. novemberi belgrádi út és katonai egyezmény Károlyi döntése lett volna. A dokumentumok mást mondanak. Újdonság az előző évek tankönyveihez képest, hogy a népköztársaság válsága fő okának a kommunisták „féktelen agitációját” teszi meg.

Hasonló irányok jellemzik Salamon Konrád *Nemzeti önpusztítás* című, több kiadást megért könyvét, amelyben kísérletet tesz a forradalmak és a Horthy kormányzóvá választásával lezárható útkereső ellenforradalmi évek áttekintésére.²⁸

Salamon nagy anyagot nézett át, törekszik az események tényszerű és esetenként újszerű leírására, bár elsősorban a forradalmakkal szemben elítélő, de például Horthy színre lépését is valóságként ábrázolja. Két ponton azonban a szubjektív szándék dominál. Ezek közül a fontosabb és mondhatni a könyv lényege az a csúsztatásnak is minősíthető szándék, hogy a „nemzeti önpusztítás” éveit áttolja a világháborúról az azt követő mintegy másfél évre. Így az olvasó azt az impressziót nyerheti, hogy hazánk megcsonkítása nem csupán a világháborús vereség következménye, de abban része van a forradalmi kormány hibáinak is, a „nemzeti önpusztítással” előtérbe állítja a forradalmi évek néhány ezer áldozatát a világháború sok százezer magyar áldozatával szemben.

Csak röviden: azt állítja, hogy a központi hatalmak 1918 elején „még joggal remélték” győzelmüket, az antant titkos szerződéseit negligálva úgy tünteti fel, mintha Magyarország felosztását csak 1918-ban határozták volna el. Az ismert tényekkel ellentétben Hány János különböző utódainak későbbi visszaemlékezéseire hivatkozva állítja, hogy „a frontokról hazatérő önkéntes alakulatoknak [...] egyharmada még harcképes állapot-

²⁸ SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.

ban volt”, mikor hazaérkezett.²⁹ A „naiv” Károlyi mellett Lindert lépteti elő másodbűnbakká: az ő hibájuk, hogy nem szerveztek olyan hadsereget, amely ellen tudott volna állni az utódállamoknak, például meg tudta volna akadályozni a Felvidék cseh megszállását. A valóságban Linder rövid minisztersége alatt a fegyverszünettel foglalkozott, a minisztériumot érdemben Friedrich István államtitkár vezette. Lényegtelen, hogy a szerző megismétli a régi mesét, miszerint Friedrichet ki sem nevezték; a lényeg az, hogy sem ő, sem utóda, Bartha Albert alezredes nem lehettek képesek a lehetetlenre.

A szerző forráskezelésére jellemző, hogy egyik fő hivatkozása az egyébként katonának és embernek is kiváló Barthának távoli emigrációban, csupán emlékeire támaszkodva írott memoárja. Salamon megjegyzi: „Bartha negyven évvel később írt és néha kissé regényes visszaemlékezése szerint”,³⁰ de azért mégis az öreges fantáziálásra támaszkodik.

A másik szubjektív hiba – és forráskezelés – a kommunista párt március 20. előtti erejének nagymérvű eltúlzása. Nem ritka jelenség, mikor ellenkező szándékkal ugyanarra a vitatható forrásra hivatkoznak. A KMP nagy szervezeti erejére, befolyására a Katonatanácsban, fegyverkezésére csak az ötvenes évek veterán kommunista visszaemlékezéseiben találunk „adatot”. Idetartozik a március 21-i „kommunista puccs” meséje. Ha történt puccs március 21-én (szerintem nem, hiszen Garamitól Bethlenig mindenki tudott mindenről), azt is inkább szociáldemokrata puccsnak nevezhetnénk, annak is alaptalanul.

Akiket a kortársi visszaemlékezések sajátosságai, korlátai és tipológiája érdekelnek, azoknak ajánlhatom Romsics Gergely alapos, objektív és gondolatgazdag munkáját.³¹

²⁹ Uo. 63.

³⁰ Uo. 85.

³¹ ROMSICS Gergely: *Mitosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004.

Több kiadásban is megjelent a *20. századi magyar történelem* című egyetemi tankönyv.³² Ebben Pölöskei Ferenc foglalta össze röviden, tárgyszerűen a forradalmak történetét.

Több, különböző színvonalú összefoglalás is készült a rendszerváltás után a 20. század történetéről, bennük rövid fejezetekkel az őszirozsás forradalomról. Ezek ismeretterjesztő jellegűek, új kutatási eredményeket alig tartalmaztak, így ismertetésükkel itt nem foglalkozom. Megjelentek viszont színvonalas összefoglalások is a korszakról, ezek közül kiemelném Ormos Mária és Romsics Ignác munkáját. Romsicsnak az őszirozsás forradalommal foglalkozó fejezetéből különösen fontosnak tartom, hogy a rendszerváltás előtti irodalomtól eltérően – hasonlóan például Gergely Jenő idézett tananyagához – többet foglalkozik az októbertől egymás után alakuló jobboldali ellenzéki, ellenforradalmi szervezetekkel, mint a köztársasági kormány baloldali ellenzékével, vagyis a kommunistákkal. Talán a szűkös terjedelem miatt nem fejt ki, pedig mint a későbbi Bethlen-éra kutatója jól tudja, hogy ezek ellenforradalmi, de nem restaurációs irányzatok, tehát nem Tisza István mérsékelt liberalizmusát, még kevésbé a dualista Monarchiát akarták visszaállítani, hanem egy sovíniszta, revíziós, a baloldali szervezeteket diktatórikus eszközökkel elnyomó rendszert kiépíteni. Hosszú távon tehát nagyobb veszélyt jelentettek az októberi demokráciára, mint a baloldal átmeneti sikere.

Túloz viszont Romsics, mikor a Tanácsköztársaság kikiáltását „kulisszák mögötti megegyezéssel”, „szinte puccsszerűnek” értékeli.³³ Ezzel ugyan nem azonosul a március 21-ét sommásan puccsként jellemző divatos történelmi publicisztikával, de az új forradalmat előkészítő vidéki tömegmozgalmak, vagy az MSZDP nyilvános vitái nem kulisszák mögött folytak, ha a Vix-jegyzék fel is gyorsította az eseményeket.

³² PÖLÖSKEI Ferenc–GERGELY Jenő–IZSÁK Lajos (szerk.): *20. századi magyar történelem. Egyetemi tankönyv. 2.*, bővített kiadás. Korona Kiadó, Budapest, 1997.

³³ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 124.

Ormos Mária az előzményekkel együtt mintegy 40, szép kiállítású, gazdagon illusztrált oldalon vizsgálja a forradalmi folyamatot.³⁴ (És további 20 oldalon a Tanácsköztársaság történetét.) Jól áttekinthető képet ad a forradalomhoz vezető útról, különösen a magyarországi nemzetiségek elszakadási törekvéseinek szakaszairól. Tömören írja le a Monarchia bomlási folyamatát, szláv nemzeteinek mind határozottabban kialakuló jövőképét, érzékeltetve, hogy ezek egyeztetésében a francia diplomácia meghatározó szerepet játszott. A magyar politika az összeomlásig nagyjából egységesen a területi integritáshoz ragaszkodott, nem volt programja, elképzelése sem az elszakadási törekvések ellensúlyozására.

Romsicshoz hasonlóan Ormos is kiemelten foglalkozik az addig nem túl jelentős magyar szélsőjobboldal kibontakozásával már a háború utolsó évében, kihasználva a demokratikus erők bizonytalan bázisát, ami együtt járt a politikai antiszemitizmus erősödésével. A forradalom élethű leírásánál talán el túlozza a Károlyi-kormány határozatlanságát, mintha Linder hadügyminiszter képes lehetett volna mérsékelni az anarchiát, a hadsereg bomlását. Kisebb pontatlanságok mellett (a belgrádi út a konvenció megkötésére nem Károlyi elhatározása volt, a főtí kastély nem az ő, hanem nagybátyja tulajdona, Bánffy nem volt miniszter) kitűnő, világos áttekintést kapunk a forradalmi hónapok zavaros, ellentmondásos folyamatairól.

Ormos Mária az egyik szerkesztője (Ádám Magdával) a dokumentumközlések közül kiemelkedő fontosságú, a magyar vonatkozású korabeli francia diplomáciai iratokat megjelentető többkötetes forráskiadványnak, amelynek első kötete a két 1918–1919-es magyar forradalom időszakára vonatkozó dokumentumokat közli.³⁵ Magyar változata 1999-ben jelent meg.³⁶

³⁴ ORMOS Mária: *Világháború és forradalmak 1914–1919*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2009. (A Romsics Ignác főszerkesztésével készülő *Magyarország története* sorozatban.)

³⁵ Magda ÁDÁM–György LITVÁN–Mária ORMOS: *Documents diplomatiques français sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

³⁶ ÁDÁM Magda–ORMOS Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

Bár Trianon előzményeivel korábban is több értékes munka foglalkozott, a magyar olvasó először ismerhette meg fordításban alaposan a Párizsban lefolyt előzetes tárgyalásokat, így a francia kormány ellenséges véleményét a Magyar Népköztársaságról 1918 novemberében. Azért tekintették akkor felettesei Franchet d'Espèrey „baklövésének” az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenciót, mert az a „nem létező” magyar állam diplomáciai elismerésének tekinthető. Másrészt viszont a francia katonai vezetés ekkor még konkrétan foglalkozott Magyarországgal, elsősorban Budapest francia megszállásának tervével, amit aztán hamarosan elejtettek.

Dokumentumokat olvashatunk a csehszlovák és román kormány „telhetetlen követeléseiről”,³⁷ az addig Magyarországhoz tartozó területek végleges, tehát a békeszerződésnek prejudikáló elfoglalásáról. Henrys tábornok 1919. január 13-án Magyarország nagyhatalmak általi katonai megszállását javasolja, többek között azért, mert „a románok jogtalan területfoglalásukkal, amellyel a békekonferenciát befejezett tények elé akarják állítani, a lehető legrosszabb példát szolgáltatják”.³⁸ Hasonlóképpen bírálja Franchet d'Espèrey a románok „mohóságát”. A francia kormányzat azonban, bár többször kifogásolta az utódállamok türelmetlenségét, előbb-utóbb mindig ezek oldalára állt. Érdekes képet kapunk a román követeléseket támogató Berthelot és más francia tábornokok nézeteltéréseiről; Clemenceau egyenesen közölte Berthelot-val, hogy visszahívhatják, ha nem a kormány utasításai szerint jár el. Vix alezredes budapesti jelentései alátámasztják a régebbi nézetektől eltérő (nagyjából már ismert) tény, hogy többször felhívta felettesei figyelmét a Károlyi-kormány lehetetlen helyzetére, amely előbb-utóbb tarthatatlanná válik.

Henrys tábornok, a francia Keleti Hadsereg parancsnoka 1919. január 13-án felveti, hogy amennyiben nem szállják meg francia csapatokkal Budapestet, a Vix-missziót vissza kell hívni.³⁹ Mint ismeretes, nem így történt.

³⁷ Uo. 63.

³⁸ Uo. 79.

³⁹ Uo. 78–79.

A kötet először közli magyarul a párizsi konferenciát előkészítő bizottságok vitáit az új magyar határok megállapításáról. Az érdekes részletek közül kiemelném a Ruténföld (a mai Kárpátontúli Ukrajna) sorsáról szóló február 27-i bizottsági vitát, ahol a győztes hatalmak képviselői abban voltak csak egységesek, hogy ne Magyarországhoz tartozzon. Eszerint ez már akkor eldőlt lényegében; még nyitott kérdés maradt, hogy Csehszlovákia vagy Ukrajna legyen a nyertes. Ahogy a független Ukrajna léte valószínűtlenné vált, úgy kapta meg Csehszlovákia a szóban forgó területet, amelyet eredetileg nem is igényelt.

Miután az irodalomban vitatott, hogy az úgynevezett Vix-jegyzékben foglalt semleges zónahatárokat február 26-án vagy esetleg később fixálták, figyelemre méltó Clemenceau március 1-jei titkos üzenete Franchet d'Espèrey-nek, amelyben felszólítja a február 26-án elfogadott semleges zóna megszállásának katonai előkészítésére.⁴⁰

A csehszlovák határt megállapító bizottságban az amerikai küldött a nemzeti önrendelkezés elvének csekély maradékaként megpróbálta elérni a Csallóköz meghagyását Magyarországnak, arra hivatkozva, hogy „komolyan aggasztja a Cseh-Szlovákiához kerülő magyarok nagy száma”,⁴¹ végül azonban elfogadta a francia-angol javaslatot a terület Csehszlovákiához csatolására. A leendő osztrák-magyar határ megállapításával 1919 márciusában még nem foglalkoztak.

A kötet hasonló részletességgel közli a március 21. utáni dokumentumokat, illetve a magyar kormány és a győztes hatalmak közötti tárgyalásokat. Végül Foch tábornok 1923. június 20-i részletes összefoglalását „az 1918–1919. évi erdélyi eseményekről”. Ebben már elismeri, hogy miután a padovai fegyverszüneti egyezmény figyelmen kívül hagyta a balkáni frontot, helyes volt Franchet d'Espèrey tábornok részéről felvenni a kapcsolatot a magyar kormánnyal, és megkötni a november 13-i katonai konvencióit, „amely lényegét tekintve a Villa Giustiban megkötött fegyverszünet Magyarországra való alkalmazása

⁴⁰ Uo. 158–159.

⁴¹ Uo. 169.

volt”.⁴² Foch azt is dokumentálja, hogy Berthelot, a Károlyi-kormány erdélyi bolsevista propagandája (!) okozta anarchiára hivatkozva többször is önkényesen hozzájárult a románok erdélyi nyomulásához. Berthelot-t feletteseinek többször is le kellett állítaniuk, de mindig újrapróbálkozott.

Összefoglaló nagymonográfia híján folytatódott a forradalom főbb szereplői életrajzainak kiadása. Megjelenhetett Károlyi Mihály *Hít, illúziók nélkül* című önéletrírásának csonkítatlan, teljes magyar kiadása. Kiadták a forradalom belügyminisztere, Nagy Vince eredetileg Amerikában megjelent önéletrajzát, amely mintegy 50 oldalon, egyéni felfogásban ismerteti a forradalom előzményeit és történetét.⁴³ Nemrég jelent meg a másik forradalmi belügyminiszter, Batthyány Tivadar részletesebb, az eseményeknek Károlyi interpretációjától sokban eltérő memoárjának új kiadása. Már 1989-ben elkészült Garami Ernő forradalmi memoárjának reprint kiadása. Bartha Albert hadügyminiszter forrásértékű, bár fölöttébb szubjektív, néhol pontatlan memoárját eddig csak New Yorkban adták ki, 1960-ban, de itthon megjelent egy rövidített, nem is mindig pontos összefoglalása.⁴⁴ (Sajátos műfaj, mikor valaki saját műveként ad ki egy memoárt, lerövidítve, némileg stilizálva és anélkül, hogy kiegészítené saját kutatásaival – de a semminél jobb.)

Kiemelkedő színvonalú és fontosságú Litván György Jászi életrajza.⁴⁵ Nagy kár, hogy Litván, a forradalom történetének egyik legjobb ismerője, nem foglalta össze monografikus formában nézeteit, de itt, a pusztá biográfián túlmenően, önálló elemzést nyújt a forradalomról, előzményeiről és utóéletéről. Litván, sok hasonló életrajztól eltérően, nem szépíti hőse szerepét, hibáit, Jászi önéletrajzánál részletesebben fejt ki vívódásait, tehetetlenségét március 21-én, azt, hogy a gyakorlati politikával sem azonosulni, sem attól elfordulni nem tudott még, azt, hogy lebecsülte az ellenforradalom társadalmi támogatottságát.

⁴² Uo. 360.

⁴³ NAGY Vince: *Októbertől októberig*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991.

⁴⁴ HAAS György: *A szabadság tábornoka. Bartha Albert*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2002.

⁴⁵ LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Litván e könyvében kívül több tanulmányt írt október problémáiról, kemény ítéletekkel jobbra és balra, a problémákra lehetséges megoldást nem találva.⁴⁶ Kiadta Jászi korabeli naplóját, amely sok oldalról világítja meg a forradalom problematikáját.⁴⁷

Bár megszűntek a cenzurális viszonyok, legkevesebb komoly új irodalma a kommunista párt alakulásának és kezdeti tevékenységének van. Ennek részben oka lehet, hogy az előző harminc évben írtak róla eleget; hogy a politikai baloldal sajtója került a „kényes” témát; hogy a politikai jobboldal beérte Tormay Cécile színvonalával; a hiány hiány marad.

Újabban Csunderlik Péter Galilei-körről írt könyve érinti a témát,⁴⁸ de ami a galileisták egy részének részvételét illeti a pártban, éppen csak érinti. A legjelentősebb e tárgyban Thomas Sakmyster amerikai történész kitűnő Pogány-életrajza, igaz, hogy Budapesten jelent meg, de angolul a CEU-Pressnél.⁴⁹ Sokatmondó tény, hogy eddig nem akadt kiadó, amelyik magyarul megjelentette volna.

A KMP története hiányának ellenpólusa az MSZDP történetének forradalmi periódusával foglalkozó jelentős irodalom. Ez a szociáldemokrata reneszánsz, mint láttuk, már a nyolcvanas években megkezdődött és a rendszerváltás után is folytatódott. Már 1990-ben megjelent egy összefoglalás az MSZDP 1919-ig terjedő történetéről,⁵⁰ majd 1999-ben publikálták *A magyar szociáldemokrácia kézikönyvét*.⁵¹

⁴⁶ LITVÁN György: *Októberek üzenete*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

⁴⁷ LITVÁN György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója 1919–1923* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.

⁴⁸ CSUNDERLIK Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei kör története (1908–1919)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017.

⁴⁹ THOMAS SAKMYSTER: *A Communist Odissey. The Life of Joseph Pogány/John Pepper*. CEU Press, Budapest–New York, 2012.

⁵⁰ ERÉNYI Tibor–KENDE János–VARGA Lajos: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868–1919*. Politikatörténeti Intézet, Budapest, 1990.

⁵¹ VARGA Lajos (szerk.): *A szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.

Az őszirózsás forradalom története az egyik súlypontja Varga Lajos Garami-életrajzának.⁵² A nagyon alapos, sok ismeretlen tényt megvilágító biográfia valóságos Garami-apológia. Garaminak mindig igaza volt, amikor pedig nyilvánvalóan nem (mint az 1918. januári sztrájk idején), arról alig beszél. Helyesli, hogy Garami március 21-én a Tanácsköztársaságban való részvétel ellen volt – ami az eredményt tekintve esetleg bölcs előrelátásnak minősíthető –, de nem minősíti 1919. januári álláspontját – igaz, nem is hallgatja el –, amikor Garami már ugyancsak azt a nézetet képviseli, hogy az MSZDP lépjen ki a kormányból. Csakhogy, ha a kettőt összevetjük, más, hasonló állásfoglalásait is figyelembe véve, akkor nem március 21-én volt igaza, hanem általában volt a hatalomban való szociáldemokrata részvétel ellen.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy Garami ellenfeleinek, Böhmnek vagy Landlernek volt feltétlenül igazuk. Hanem március 21-e előtt a magyar szociáldemokrácia megérkezett a kelet-európai vagy kelet-közép-európai szocializmus alapvető dilemmájához: nevezetesen, hogy mit tegyenek az általános választójog hívei egy olyan társadalomban, amelyben a szocialista pártnak kevés esélye van a választások megnyerésére, hacsak nem egy koalíció tagjaként? Ha egy párt csak a távoli jövőben akar hatalomra jutni, akkor minek létezik?

Ma már könnyű látni a Károlyi-kormány nagy hibáját, hogy nem tartotta meg a parlamenti választásokat deklarált eredeti szándéka szerint 1918 decemberében. Akkor ezt a nehézségekkel (lehet-e választást tartani ellenséges megszállás alatt álló területen stb.) indokolták, ma már tudjuk, hogy a nehézségek egyre csak növekedtek.

Varga Lajos számos hasonló tárgyú kisebb írása mellett újabb monográfiát jelentetett meg 2010-ben.⁵³ Így elmondhatjuk, hogy Varga a szociáldemokrácia és az 1918–1919-es for-

⁵² VARGA Lajos: *Garami Ernő. Politikai életrajz.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1996.

⁵³ VARGA Lajos: *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

radalmak történetének a legtermékenyebb kutatója az utóbbi években.

Rónai Zoltán írásaiból 1994-ben jelent meg egy kis kötet, főleg német nyelvű cikkeinek fordításai.⁵⁴ Terjedelmesebb kötet tartalmazza Rónai sógora, Kunfi Zsigmond, a Népköztársaság minisztere válogatott írásait, Agárdi Péter értékes bevezető tanulmányával.⁵⁵ Agárdi, felsorolva Kunfi mellett a századelő nagy nemzedékének tagjait, hozzáteszi: „Feltűnő a csend e körül az egész progresszív nemzedék körül az 1990-es évek végén és a millenniumi forduló idején. 1998–2001-ben persze »érthető« a szemérmes vagy fölényes hallgatás – különösen a magyar szellemi életnek a kormányzati politika által alakított, befolyásolt övezetében [...] mivel itt éppen az egykori progresszív generáció »fő ellenfele« (bár kétségtelenül méltó ellenfele), Tisza István a hivatalos példakép. Olyannyira, hogy 2000. október 31-én [...] ideologikus kampány keretében, Tisza István szobrát avatja a miniszterelnök.”⁵⁶

(Agárdi szavaihoz hozzátenném: ellentétben a következő, szocialista-szabad demokrata kormánnyal, amelynek nyolc év alatt nem maradt ideje, hogy legalább néhány emléktáblát állítson, utcát, teret nevezzen el október hőseiről...)

S itt jegyezném meg: a rendszerváltás utáni hazai progresszív irodalomnak sem jutott ideje arra, hogy alaposan értékelje Tisza és rendszere szerepét a háborús vereségben és az azt követő forradalom kitörésében. A sokat vitatott Tiszagyilkosság történetéről sem készült alapos, feltáró értekezés. Az eddigi legjobb Tisza-életrajzot amerikai magyar történész, Vermes Gábor írta.⁵⁷ A jelenlegi emlékezetpolitikai kurzus Tisza-szakértőjének, az idén elhunyt Tőkéczi Lászlónak az írásai nem közelítik meg Vermes elemzésének színvonalát.

⁵⁴ HARSÁNYI Iván–JEMNITZ János (szerk.): *Rónai Zoltán: Válogatott írások I.* Osztrák–Magyar Munkásmozgalomtörténeti Vegyesbizottság – Osztrák–Magyar Történész Vegyesbizottság, Budapest, 1994. (A tervezett II. kötet nem készült el.)

⁵⁵ AGÁRDI Péter (szerk.): *Kunfi Zsigmond.* Új Mandátum, Budapest, 2001.

⁵⁶ Uo. 8.

⁵⁷ VERMES Gábor: *Tisza István.* Századvég, Budapest, 1994. (Tisza gyilkosainak perét sajnos ő sem vizsgálja.)

Tőkéczkai nem publikált Tisza-életrajzot, fő műve így egy Tisza-szövegválogatás,⁵⁸ amelyről Mink András⁵⁹ és Szabó Miklós⁶⁰ írt máig érvényes kritikát. Ebben Tőkéczkai Szekfű mintájára konstruálja meg a problémákat tisztán látó, a valóságból kiinduló, gyakorlati megoldást kereső konzervatív politikus és az ideákat megvalósítani akaró, de ezzel csak felfordulást, káoszt és anarchiát okozó politikusok ellentétét.

Nemrég jelent meg egy rövid kísérlet a forradalom története máig vitatott problémáinak exponálására,⁶¹ míg az évforduló kapcsán megjelenő publikációk értékelésére természetesen még nem vállalkozhatunk.

⁵⁸ TÖKÉCZKI László (szerk.): *Tisza István eszméi és politikai arca*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2000.

⁵⁹ MINK András: Leporolt idézetek (Tőkéczkai László portréja Tisza Istvánról). *Magyar Narancs*, 2001/4. Forrás: https://magyarnarancs.hu/konyv/leporolt_idezetek_tokeczki_laszlo_portreja_tisza_istvanrol-58549 (Letöltve: 2018. 09. 26.)

⁶⁰ SZABÓ Miklós: A geszti Bismarck. *Mozgó Világ*, 2000/7. 112–116.

⁶¹ EGRY Gábor (szerk.): *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2018.